

Љубиша ДОКЛЕСТИК

СТЕФАН ВЕРКОВИЌ И АРХЕОЛОШКИТЕ СПОМЕНИЦИ И ПРЕДМЕТИ ОД МАКЕДОНИЈА И ТРАКИЈА

Заедно со другите старински и собирачки работи Стефан Верковиќ (1821—1894) покажал интерес и за материјалните остатоци од далечното минато¹⁾. Во едно писмо од 1883 година наведува дека со старите пари и ракописи собирал и предмети од метал и керамика²⁾. Имено, во истражувањето на античките споменици и предмети Верковиќ повеќе успех имал во собирањето антички пари, што го обработивме во рамките на неговата нумизматичка дејност³⁾, а помалку во пронаоѓањето други споменици и предмети за кои овде ќе стане збор.

Бидејќи се занимавал со собирање на старини, Верковиќ во својата кореспонденција од II половина на 19 век (освен со старините и антикварот, како што тоа обично и другите го нарекувале) се претставувал и како археолог⁴⁾, поим што во неговото време имал пошироко значење од денешното. Во едно писмо до Министерството за надворешни работи на Србија од 1868 година Јанко Шафарик за Верковиќ рекол дека е „археолог и трговец со старини“ и дека се занимава „со археологија и со трговија на старини“⁵⁾. Стојан Новаковиќ, пак, споменувај-

1) Опширни биографски податоци за Верковиќ в. *Lj. Dokleštić, Životni pišt Stjepana Verkovića (1821—1894)*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 14, Загреб 1981, 229, 358, како и литературата и изворите наведени таму.

2) Библиотеката Салтиков-Шчедрин во Ленинград, Одделение за ракописи (БСШ — Р), Архив на Иван Корнилов, Ф 379, 406, Ст. *Верковић*, Спб. 30. XII 1983.

3) *Lj. Dokleštić, Historijāt numizmatičkog djelovanja St. Verkovića u drugoj polovini XIX stoljeća*, труд наменет за Нумизматичките вести во Загреб.

4) *М. Арнаудов*, Верковиќ и Веда Словена, Софија 1968, 437, 459, 460 (4,5), 482 (6,7), 483, 485 и др.

5) Граѓа за историју македонског народа из Архива Србије II/2, Београд 1982, 220, 221.

ки го собирањето на средновековните ракописи и други старини на Верковиќ, го нарекол, во 1877 година „археолошки агент“⁶⁾. Всушност, Верковиќ не бил археолог во денешната смисла на тој поим. Тој не вршел ископини, ниту се занимавал со остатоците од антиката, туку само со регистрирање на натписи и собирање на случајни наоди.

Материјалните остатоци од далечното минато Верковиќ почнал да ги собира за време на својот престој со политичка задача во Котор 1849—1850 година. Тогаш „на своето патување по Далмација и Арбанија“ собрал „секакви бесценети камења со врежани слики“. Во почетокот на 1850 година нив ги продал на Народниот музеј во Загреб⁷⁾.

Најголемиот дел од археолошките наоди на Верковиќ потекнува од времето на неговиот престој во Македонија и патувањето низ неа и Тракија од 1850 до 1877 година. Најнапред почнал да ги препишува натписите со антички споменици.

На патувањата по источна Македонија, западна Тракија и островот Тасос од 1851—1853 г., Верковиќ пронашол и ги препишал натписите од неколку споменици⁸⁾. Сè на сè пронашол седум грчки натписи. Еден во Македонија во селото Плавиште, недалеку од стариот Анфиполис, и два во селото Алистрат, јужно од Серез и Драма. Во Тракија еден во градот Маронија, недалеку од старата Маронеја, еден во самата Маронеја и еден во близината на градот Макра во Тракија. На островот Тасос, еден во остатоците на античкиот град Тасос. Во Македонија пронашол и пет римски натписи: два во Кавала, еден во Серез и два кај остатоците на античкиот град Филипи, помеѓу Драма и Кавала. Од тие 12 натписи, 9 биле кратки натписи со надгробни плочи. Останатите биле: еден краток натпис на грчки со фрагмент на еден мермерен столб во старата Маронеја и два поголеми римски натписи со две плочи изделкани на една карпа над стариот Филипи. Сите натписи биле објавени во 1857 година во Кукуљичевиот Архив за југословенска историја⁹⁾.

Верковиќевите преписи спаѓаат меѓу првите објавени натписи со антички споменици во Македонија и Тракија. Истовремено вниманието на Верковиќ било насочено и на пробирање на одделни археолошки предмети.

Во дворот на својата куќа во Серез во 1873 година тој поседувал една статуа „од времето на Александар, од убав мермер“, која нешто порано ја пронашол во околината на Де-

6) *St. Verković, D-r Janko Safarik, Rad JAZU X I, Zagreb 1877, 204.*

7) *V. Deželić, Verković i Hrvati banske Hrvatske, Narodna starina IV/11, Zagreb 1925, 211 ; в. Doklestić, Životni put... 247—248.*

8) *в. Doklestić, Životni put..., 250—254.*

9) *St. Verković, Starine makedonske, Arhiv za povjestnicu jugoslaven sku IV, Zagreb 1857, 163—164, 172—177.*

мир Хисар во Источна Македонија. Стоела „потпрена на сид и покриена со мушама“. И недостасувала глава и долниот дел на десната рака; била облечена во фустан. Според кажувањето на Верковиќ, била добро изработена. Турските власти ја одзеле од Верковиќ во летото 1873 година. Тоа биле луѓе на Сабхи-паша, кои дошле од Цариград. Тој паша, Верковиќ од порано го познавал и му продавал стари пари. Власти сакала на Верковиќ да му одземе и да му испрати на Субхи-паша уште некоја стара пара, оптужувајќи го „дека ги собрал без дозвола“. Старите пари Верковиќ успеал да ги спаси, застрашувајќи ги со заштитата кај италијанскиот конзул во Солун, имајќи предвид дека тој тогаш бил италијански државјанин¹⁰).

Останатите археолошки предмети што успеал да ги пронајде биле од помал формат, а потекнувале од случајни наоѓалишта. Верковиќ до нив доаѓал со откуп од нивните пронаоѓачи. Дури во 1854 година тој истакнал дека меѓу неговите старини се наоѓа и „една мошне убава“, односно „една драгоцен а египетска камеа“¹¹).

По сè изгледа дека таа камеа во 1859 година Верковиќ ја испратил преку В. П. Балабин, руски пратеник во Виена, како подарок на рускиот престолонаследник Николај Александрович Романов. Камеата била пронајдена во околината на Прилеп¹²).

Во Македонија Верковиќ пронашол и една бронзена статуа висока 37 см, по негово мислење „драгоцен а во историска и уметничка смисла“. Таа била пронајдена во охридското село Слечче во Западна Македонија. Во 1874 година неа Верковиќ преку Ј. Шафарик и рускиот конзул во Белград Шишкин ја испратил на рускиот цар Александар II¹³).

Веројатно Верковиќ таа статуа најнапред се обидел да ја подари на Наполеон III. Имено, една античка статуа и неколку медалјони (на кои што описот им е изгубен) Верковиќ ги испратил во 1863 година на францускиот конзул во Солун de Ranča-

¹⁰ Архив на Историскиот институт на Србија, Фонд Јован Ристић, Влажић (Верковић), Серез 21. VIII 1873 (13); в. *Dokleštić, Životni put...*, 289. — Во службениот весник на Дунавската област Дунав во 1869 година била објавена наредба за купо-продажбата на старини без одобрение на турските власти (Документи за българското възраждане от архивата на Стефан И. Верковиќ 1860—1893, Софија 1869, 377).

¹¹ *Верковић*, н.д., 166; *Арнаулов*, н.д., 247.

¹² *Арнаулов*, н.д., 458, 459. — За таа камеја, која ја проценувал преку 1.000 фунти стерлинзи, Верковиќ добил од престолонаследникот писмена благодарница (Архив на Академијата на науките во Ленинград, Фонд VI. Ламански, Ф 35, 01, 240, St. Verković, Zagreb 25/6. II 1878; *Арнаулов*, н.д., 443 (1)).

¹³ *Арнаулов*, н.д., 287 (111) 458, 459. — За таа статуетка и за еден поголем број на стари пари Верковиќ добил од Александар II прекрасен прстен којшто според Верковиќ вредел 1.000 франци (Истото, 443, 459).

граи за да ги проследи до францускиот император. Конзулот со тоа го запознал својот министер за надворешни работи во Париз, предложил и начин како би можел да ги достави тие старини. Меѓутоа, на конзулот му било одговорено да го извести „тој странец“ т.е. Верковиќ дека Наполеон III во начело не ги прифаќа „подароците од таква природа“¹⁴⁾.

Преку тие подароци Верковиќ очекувал дека ќе добие парична помош за работа во Македонија или заштита, бидејќи не се чувствувал безбеден во Турција¹⁵⁾.

Верковиќ посебно се задржал на две помали скулптури, од кои едната била пронајдена во близината на Нигрита, во југо-источна Македонија, и една резба. Нив имал намера да ги испрати на испитување на Хералдичката академија во Писа, чијшто член станал во 1876 година. Спакувал „1 мала бронзена статуа со крилесто момче со свирка во рацете; 2. мермерна статуа на филозофот Аристотел, што ја пронашол некој селанец во 1863 година во рувешините кај Нигрита; и 3. резба на словена коска, која претставувала матририј на великомаченицата Катерина“. За време на напуштањето на Македонија во 1877 година тие уметнички предмети му ги предал на рускиот конзул во Солун Трифун П. Јузефович, со молба тој да ги испрати во Писа. Меѓутоа, тие старини, никогаш не стигнале во Писа и не е познато каква била нивната судбина. Подоцна Верковиќ барал големо обештетување за нив¹⁶⁾.

Верковиќ поседувал и други археолошки предмети. Бидејќи не водел евиденција за нивното купување, ниту пак направил попис на предметите што успеал да ги собере, за нив доз-

14) Г. Тодоровски, Неуспешен обид на Стефан Верковиќ за воспоставување контакт со Франција, „Историја“ XV/1, Скопје 1979, 179—185.

15) Подароците на рускиот престолонаследник Николај во 1859 година и на царот Александар II во 1874 година Верковиќ им ги давал надевајќи се дека ќе го привлече вниманието на официјална Русија на неговите настојувања околу собирањето старини и фолклорен материјал во Македонија, со цел да добие парична помош за понатамошната работа. Во почетокот очекувал дека ќе добие и заштита од Русија. Верковиќ уште во 1858 година го молел Ал. Гилфердинг да добие заштита од рускиот пратеник во Цариград, во колку таа му биде потребна. Без сомнение, истото го очекувал и во 1863 година од Наполеон III. Тоа го претпоставуваме според чекорот што Верковиќ го презел наредната година. Во летото 1864 година ја молел српската влада, за која политички делувал во Македонија од 1862 до 1876 година, да се обиде за него да добие француски пасош. Тоа го предвидувал дека можеби ќе се постигне преку братот на црногорската кнегинка Даринка кој бил службеник на Министерството за надворешни работи на Франција. Бидејќи ниту таа комбинација не успеала, Верковиќ настојувал да добие италијанско државјанство. Во тоа набргу и успеал, откако го поништил српското државјанство (в. *Dokleštić, Životni put...*, 269, 276—277, 288—289, 313, 239, биль. 285; Арнаутов, н.д., 314 (32); Граѓа..., 220—221.

16) Арнаутов, н.д., 183, 442, 444; в. *Dokleštić, Životni put...*, 325, 343.

наваме дури со посредство на податоците за нивната продажба. Со продажбата на тие предмети Верковиќ доаѓал до средства за живот и за натамошна работа¹⁷⁾.

Белградскиот Народен музеј, кој од Верковиќ во 1850 и 1860-тите години откупил доста антички пари, изгледа во тоа време не бил заинтересиран и за другите остатоци од антиката. Колку што ни е познато, во Србија единствено во 1873 година младиот кнез Милан Обреновиќ купил од Верковиќ некои археолошки предмети. За 50 наполеондери откупил „три старини“ за кои ништо поконкретно не е познато. Посредник во таа купопродажба бил д-р Јанко Шафарик¹⁸⁾. Тој му бил стар пријател на Верковиќ. Го поддржувал и водел во старинските и други работи¹⁹⁾.

Верковиќ се обидел некои старини да им продаде на антикварите и музеите во Париз и во Берлин, но во тоа немал успех. Во летото 1874 година Ј. Шафарик во Белград примил еден пакет со старини што антикварот Хенри Хофман ги вратил од Париз. Во текот на 1874 година или на почетокот од 1875 година, испратил неколку старини во Берлин и во Париз. Бидејќи не дошло до спогодба тие му биле вратени на Ј. Шафарик во Белград кој во април 1879 година му испратил на Верковиќ еден сребрен прстен, една мала статуа, една маска од бронза и уште неколку старини²⁰⁾.

На Ј. Шафарик му била вратена и една грчка вазна од Берлин. Во почетокот на 1876 година Шафарик се обидел неа да ја продаде на српската влада за 16 до 18 дукати, а со тоа да се намали долгот на Верковиќ на Министерството на просвета на Србија²¹⁾. Нема податоци дека таа вазна била откупена и дека долгот на Верковиќ бил намален²²⁾. Во пролетта 1876 година Шафарик во Белград примил и еден сандак од старини вратен од Париз. Бидејќи Шафарик набргу потоа умрел, очигледно сите работи останале кај него во Белград. Веројатно Верковиќ ги презел во почетокот на 1877 година за време на својот престој во Белград и ги однел со себе во Русија²³⁾.

Во Загреб на крајот од 1877 година познаникот на Верковиќ, професор Леополд Гајтлер примил од Серез еден сандак²⁴⁾.

17) За продажбата на тие и другите старини в. *Doklestić, Životni put...*, 319, 320, 326, 331, 342 и др.

18) Арнаулов, н.д., 279 (82).

19) в. *Doklestić, Životni put...*, 252—324 passim, 252, билж. 14.

20) Арнаулов, н.д., 284 (102), 28 8(116).

21) Истото, 291 (125), 292 (128).

22) в. *Doklestić, Životni put...*, 321—322.

23) Арнаулов, н.д.; 294 (133); в. *Doklestić, Životni put...*, 320, 324—326.

24) Ив. Шишмановъ, Л. Гајтлеръ — заштитникъ на Верковиќевата „Ведна Словена“, *Sbornik prací venovaných profesory dr. Vaclavy Tillovi, Praha* 1927, 208 (5).

Секако дека во него се наоѓале старини. Поголем број од тие старини Верковиќ веројатно ги однел со себе во Русија во 1878 година, но нешто останало и во Загреб. Во Југословенската академија на науките и уметностите во Загреб оставил да се чува „една дрвена кутија“ во која се наоѓала „една стара вазна скршена со неколку други предмети од земја“. Верковиќ од Петроград во 1883 година го замолил Фрањо Рачки тие предмети да му ги испрати на солунскиот банкар Роберт Алатин²⁵). Не е познато, дали тие предмети ги купил Алатин или од Солун ги испратил до сопругата на Верковиќ во Серез.

За време на престојот во Петроград во пролетта 1877 година Верковиќ му понудил на Азискиот депарتمان на Министерството за надворешни работи на Русија за Публичната библиотека или за приватната библиотека на царот да купи од него грчки старини од теракота и метал. Меѓу нив се наоѓала и една вазна од теракота од некој гроб кај Серез²⁶). Не е познато дали тие предмети биле тогаш откупени од него или можеби дури во 1866 година. Имено, рускиот цар во 1886 година откупил од Верковиќ две вазни за петроградскиот Ермитаж, неколку теракоти и нешто стари пари за сума од 3.000 рубли²⁷). Судејќи по висината на откупнината, секако дека тоа биле мошне вредни старини.

Меѓу старините кои од Верковиќ во 1886 година се откупени за Ермитаж, се наоѓала и една прекрасна грчка гема од Чалцедон, од V век пред н.е. (2,00 x 1,5 см). Заведена е под инвентарски број 566. На неа е претставена срна со срнче. Внесена е во каталогот на антички инталии кои се наоѓаат во Ермитаж²⁸).

Кога на почетокот на 1877 година ја напуштил Македонија и отпатувал преку Загреб и Белград за Русија, Верковиќ оставил полна куќа со уметнички предмети од теракота²⁹). За време на својот престој во Бугарија, успеал во летото 1892 година да набави од Серез 16 сандаци старини и други предмети. Меѓу нив се наоѓал и „куп од уметнички предмети од теракота“³⁰). Малку стари пари тогаш продал и на бугарската влада. Следните години барал од Министерството на просветата во Софија дозвола да може во странство да продаде некои ракописи и стари пари што се наоѓале во пратките добиени од Серез. Од објавената кореспонденција не се гледа дека тогаш продавал и ан-

²⁵) Архив на ЈАЗУ во Загреб, Заоставштината на Фр. Рачки XII, 789, Ст. Верковиќ, Срб. 7/19 III 1883.

²⁶) Арнаудов, н.д., 443 (1).

²⁷) ВСП—Р, Архив на Бичков, Ф 120, 467, Ст. Верковиќ, Срб. 12. VII 1887.

²⁸) *Antique intaglios in the Hermitage collection* — Античнуе инталии в собраниј Ермитажа, Ленинград 1976, 59, 91, сл. 43.

²⁹) Д. Велева, Архивијат фонд на Стефан Верковиќ, *Известия на научния архив БАН III*, Софија 1966, 89.

³⁰) Арнаудов, н.д., 494—495 (15, 18).

тички предмети. Се чини дека тоа го направиле дури неговите наследници по неговата смрт во почетокот на 1894 година³¹⁾.

На крајот се наметнува заклучокот дека збирката на археолошки предмети на Верковиќ била малубројна, но составена од одбрани примероци. Се добива впечаток дека поголемиот број од нив биле антички предмети. Од претходните податоци, сепак, произлегува дека Верковиќ при откупот на тие предмети од случајни наоѓачи првенствено обрнува внимание на нивниот естетски изглед. Од тоа се одбрани само посебно убавите примероци. Дека Верковиќ знаел да ја процени уметничката вредност на тие предмети укажува споменатата гема од Ермитаж, која што е вистинско минијатурно уметничко дело.

Превел од српскохрватски јазик
Благој СТОИЧОВСКИ

Ljubiša DOKLESTIĆ

ST. VERKOVIĆ AND THE ARCHEOLOGICAL MONUMENTS AND THINGS FROM MACEDONIA AND THRACE

S u m m a r y

The biggest part of Verkovic's findings originates from the period of his stay in Macedonia and Thrace during the period between 1850 and 1877. During his trips in Eastern Macedonia, Western Thrace and the island of Thasos, Verković discovered a few archeological monuments and things and prescribed the inscriptions of some monuments.

His collection of archeological things was small in numbers, but it was composed of selected samples. It seems that most of them were ancient things. Verković used to collect only beautiful samples.

The author of this contribution has given a description of some of the monuments and the things he succeeded in finding during his long trips all over Macedonia and Thrace. The author points out that Verković has also collected a lot of antiquities during his trips in Dalmatia and other regions showing his universal knowledge in studying the past of many peoples.

³¹⁾ в. Арnaudов, н.д., 478—484, 503—504; в. *Dokleštić, Životni put...* 354—356.